

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת חוקת, תשע"ד
מספר 1074

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

האם ניתן להעמיד לדין מנהיגי ציבור אלישי בן-יצחק

פרשתנו מקפלת בתוכה את פרשת מי מריבה,¹ שבמהלכה מלינים בני ישראל על היעדר מים, אלא שהפעם, שלא ככל תלונותיהם של בני ישראל שמלינים כלפי משה, משה רבנו נענש בעקבות חטא אשר הוכתר בשם 'חטא מי מריבה'. פרשני המקרא ניסו כל אחד בדרכו שלו להבין מה היה חטאו של משה רבנו,² ודוק: חטאו של משה והענשתו כאן הם מקור ראשוני³ לחטאו של מנהיג, מלך⁴ והענשתו. על זה תהו כולם מה היה כה חמור במעשהו של משה שהצדיק עונש כה חמור שעה שנגזר עליו שלא יוכל להיכנס לארץ ישראל. לא זה המקום להיכנס לבירור נוסף בשאלת חטאו של משה.⁵ עם זאת מבקש אני

* עו"ד אלישי בן-יצחק, מוסמך במשפטים מטעם האוניברסיטה העברית, בעל משרד עורכי דין ומרצה במכללת שערי משפט. יהיו דברינו כאן לע"נ הילדה תהילה חיה בת מיכל, אשר נפטרה בדמי ימיה. תנצב"ה.

¹ במד' כ:א-יג.

² ראו בפירושו של **אור החיים** במד' כ:ח: "פרשה זו רבו עליה כל מפרשי התורה", ובהמשך הוא יוצא נגד הפרשנויות: "הנה כל העשרה דרכים אינם מוציאים אותנו ידי חובת האמת". וראו הערתו של שד"ל בפירושו על אתר: "משה רבנו חטא חטא אחד, והמפרשים העמיסו עליו שלושה עשר חטאים ויותר, כי על כן כל אחד מהם בדה מלבו עוון חדש...אשר על כן כל ימי נמנעתי מהעמיק החקירה בדבר הזה, מיראה שמא מתוך חקירותי יצא לי פירוש חדש, ונמצאתי גם אני מוסיף עון חדש על משה רבנו".

³ ודוק, במקרא ניתן למצוא דוגמאות שקדמו לאירוע זה ואשר מתארים את חטאיהם ועונשיהם של מנהיגים ואנשי ציבור כדוגמת חטא אהרן הכהן בחטא העגל, חטאם של נדב ואביהו שהקריבו אש זרה וחטאה של מרים בהוצאת לשון הרע על משה, מלבד העובדה שבין הקרבנות אנו מוצאים קרבן מיוחד לנשיא: חטאת הנשיא. אולם זה המקור הראשון שבו המנהיג ראש העם, המלך חוטא ונענש על חטאו.

⁴ בחז"ל רבים הם המקורות אשר משווים את מעמדו ומנהיגותו של משה למנהיגותו של מלך. ראו למשל **שמות רבה** (וילנא) פרשת כי תשא פרשה מ "הקדוש ברוך הוא א"ל משה מלך עשיתך", **שמ"ר** (וילנא) פרשת ויקהל פרשה מח; רמב"ם הלכות בית הבחירה פרק ו' ו"משה רבינו מלך היה".

⁵ ראו למשל במדרש אגדה (בובר) במדבר פרשת חוקת פרק כ סימן יב, חטאם היה שהכו את הסלע ולא דיברו אליו. דרך זו נוקט גם רש"י. הרמב"ם מבאר שחטאו של משה היה שכעס על עם ישראל (שמונה פרקים לרמב"ם פרק ד), והרמב"ן בפירושו על אתר מאריך הרבה בעניין זה, ובין השאר הוא יוצא נגד פירושו של הרמב"ם, מביא את פירוש רבנו חננאל הקובע שחטא הוא שניתן היה לראות בהוצאת המים מן הסלע כאילו משה עשה כן מכוחו שלו, ולבסוף מסכם שמדובר בסוד גדול מסתרי תורה ומציע פרשנות ולפיה משה הכה בסלע פעמיים, מה שיש בו כדי להעיד על פגם באמונה. הנצי"ב מוולרין פירש שחטאו של משה היה שלא ביקש מעם ישראל שיישא תפילה. וראו ר"י אלבו, **ספר העיקרים**, מאמר ד, פרק כב, פירוש ספורנו, אבן עזרא, אברבנאל, אלשיך, רש"ר הירש על אתר; ש' רגב, מאמר יזל מים לרבי

לצעוד צעד אחד אחורה, ועוד לפני בירור חטאו של משה רבנו לעסוק בשאלה יסודית יותר, אם ניתן להעניש מנהיג על חטא שחטא. האם ראשי העם נושאים בעונש כאחרון האזרחים או שמא דין מיוחד להם? ואם תרצו, האם מנהיג ציבור נהנה מחסינות משפטית מהעמדה לדין נוכח מעמדו הציבורי? במקרא אנו מוצאים לא פעם מנהיגים, מלכים ושופטים שחוטאים. מנהיגים אלו אינם זוכים לעדנה או להנחה מצד המחבר המקראי, אלא נהפוך הוא: חרף מעמדם הרם ושלטונם מעשיהם נחשפים לקורא, הם נענשים וקלונם נחשף.⁷ אלא שבמקרא המשפט והעונש הם בידי שמים, וכך במקרה שלפנינו וכך בכל המקרים: מי שפורע את הדין מהמנהיגים הוא הא-ל בכבודו ובעצמו. הוא השופט את המנהיג והוא המעניש.

אשר לשאלה אם מנהיג יכול להיות מואשם בדין לפני שופטים בשר ודם – כדי להשיב עליה נפנה למשנה במסכת סנהדרין הקובעת "המלך לא דן ולא דנין אותו לא מעיד ולא מעידין אותו".⁸ קביעה זו מבקשת לנתק בין המלך⁹ למערכת המשפט נתק כפול: מחד אין המלך כשר לשאת בכתרה של רשות השופטת ולהיות שופט מלבד היותו מלך,¹⁰ ומאידך מעניקה לו המשנה חסינות מפני העמדה לדין. סייג להלכה זו מוצאים בדבריו של האמורא רב יוסף, אשר מבחין בין מלכי ישראל למלכי בית דוד.¹¹ מאחר שיצרנו הבחנה זו קובע רב יוסף שההלכה שמלך אינו דן ואין דנים אותו נכונה רק למלכי בית ישראל אבל לא למלכי יהודה, שאלו דנים אחרים ונידונים על מעשיהם.¹² בהמשך מסביר ריש לקיש קביעה זו באמצעות הכלל "קשוט עצמך ואחר כך קשוט אחרים". אלא שלצד העיקרון שמלך אינו יכול להיות נאשם קובעת התוספתא:¹³ "ואין מעמידין לא מלך ולא כהן גדול אלא בבית דין של שבעים ואחד". לפשר סתירה זו מצינו תפיסה המבקשת לראות בקביעה שתי תקנות מתקופות שונות.¹⁴ הסבר אחר לסתירה זו הוא שענין לנו בשתי תפיסות ביחס למלך: האחת מבקשת לראות בו אזרח לכל דבר ועניין ומכאן גם שמלך דן ונידון, ואילו האחרת מבקשת להתמודד עם המציאות,¹⁵ שככל הנראה לא אפשרה העמדת מלך לדין.

נוכח מגמות סותרות אלו עולה השאלה מה יהא בימינו: הניתן להעמיד מנהיג למשפט פלילי? על כך מצינו בדבריו של הרב עוזיאל זצ"ל:¹⁶

חלילה לנו לשוב אל תקופת הורדוס, שעליה אמרו "מלך לא דן ולא דנים אותו", אלא אנו צריכים לנהוג במדינתנו כדין מלכי בית דוד, שדן ודנים אותו, וכל שכן לכל ציר שדן ודנים אותו מעיד ומעידין נגדו בבית משפט.

ברוח דברים אלו הביע הרב זולדן עמדה ולפיה:

אברהם שמסולו: חטא משה ואהרון בפרשנות הפילוסופית במאה ה-טו-טז, **אסופות** ט, תשנ"ה, עמ' שעט-תיח; ח' כשר, משמעותו של חטא משה במשנת הרמב"ם, 53 **PAAJR** (1986) 29-34.

⁶ בעניין זה ובהקשר של ימינו ראו מאמרי "אלף מיתות ולא בושא אחת – בעקבות גזר דינו של אולמרט, מגפון – עיתון ישראלי עצמאי, 19.5.2014, <http://megafon-news.co.il/asys/archives/214808>.

⁷ כך אנו קוראים על שאול (שמו"א, טו:א-לה) דוד (שמו"ב:ב-יא-יב.), שלמה (מל"א, א, יא), או כפי שמסכם זאת רש"י בפירושו לספר דברי הימים (רש"י דבה"ב כז:ב).

⁸ משנה סנהדרין, פרק ב, משנה ב.

⁹ שאלה מעניינת שלא כאן המקום להאריך בה היא שאלת תחולת הכלל או מי חוסה תחת ההגדרה של מלך. למשל, מה דינו של נשיא, שופט, ואם בימינו של שיבת העם היהודי לארצו וכינון שלטון יהודי עצמאי, האם יש בעל משרה שמעמדו שווה או זהה למעמדו של המלך המקראי?

¹⁰ התוספות, בבלי, סנהדרין יח, ב, ד"ה "והא אין מושיבין" מסבירים את הכלל שאוסר על המלך לדון לבד אבל עם אחרים שמצטרפים אליו כדיינים רשאי הוא לדון הרשב"א מסייג עמדה זו וקובע שהכלל חל בעניין ישיבתו של המלך בסנהדרין, אבל רשאי הוא המלך לדון מכוח דיני המלך המסורים לו ראו: **בית יוסף**, על טור חו"מ, סימן שפח, שמביא בשם הרשב"א.

¹¹ הטעם לחלוקה זו הוא אירוע שקרה בזמנו של המלך ינאי, בבלי, סנהדרין יט, א-ב.

¹² בבלי סנהדרין, יט, א, בדרך זו פוסק הרמב"ם הלכות סנהדרין ב, ה.

¹³ **תוספתא** מסכת סנהדרין (צוקרמאנדל) פרק ג.

¹⁴ כך קובע י"ג אפשטיין, **מבואות לספרות התנאים**, תשי"ז, עמ' 55 וכן עמ' 418-419.

¹⁵ גישה זו נוקט י"ג לורברבוים, **מלך אביון, המלוכה בספרות היהודית הקלאסית**, תשס"ח, עמ' 117.

¹⁶ ז' ורהפטיג, **חוקה לישראל – דת ומדינה**, תשמ"ח עמ' 475.

בתקופתנו יש בהחלט מקום להעדיף את השיקולים שהטו את הכף לטובת אפשרות העמדתם של מלכי בית דוד לדין. הכוח שבידי שליטים ונבחרי ציבור למיניהם לנער מעליהם כל סמכות של בית משפט ובית דין...הרי הוא מוגבל ביותר.¹⁷

הנה כי כן, עולה כי העמדתו של מנהיג לדין היא שאלה שחז"ל התחבטו בה, כאשר התמונה של מנהיג ציבור יושב על ספסל הנאשמים אינה המציאות שהיינו מעוניינים לראות. עם זאת מנהיגי הציבור אינם משוחררים מאחריות למעשיהם, ואלו גם אם אינם נותנים את הדין וחשבון בפני בשר ודם, הא-ל הוא אשר יפרע מהם. עם זאת במציאות של ימינו, ואולי משקלקלו המנהיגים, אין מנוס מלהעמידם לדין ולתבוע מהם לציית לחוק ככל האדם.

עורך: הרב ד"ר חיים טלבי
עריכה לשונית: ד"ר יצחק הילמן

¹⁷ י' זולדן, חסינות משפטית לנבחרי ציבור, תחומין טו, תשנ"ה, 132, עמ' 141.